

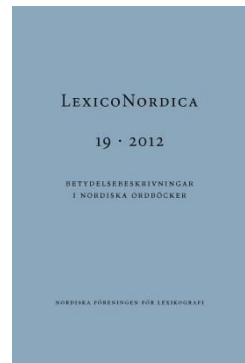
LexicoNordica

Titel: Fra dype betydningshierarkier til flatere struktur
– et innblikk i revisjonen av *Norsk Riksmålsordbok*

Forfatter: Carina Nilstun

Kilde: LexicoNordica 19, 2012, s. 123-140

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Fra dype betydningshierarkier til flatere struktur – et innblikk i revisjonen av *Norsk Riksmålsordbok*

Carina Nilstun

The Norwegian Academy's Dictionary (NAOB) is planned to be published in 2014, as a central part of the project of supplying Bokmål/Riksmål with a scholarly national dictionary. NAOB is a user-orientated modernization and expansion of *Norsk Riksmålsordbok* (NRO), a diachronic, literary dictionary comprising 4 main volumes (1937–57) and 2 supplementary volumes (1995). This article focuses on one of many aspects of the modernization process: editing the description of meaning. Prior to editing the original NRO meanings, semantic restructuring is often required, as many NRO article structures are needlessly deep and complex.

1. Innledning

Veien fra *Norsk Riksmålsordbok* (NRO) til *Det Norske Akademis Store Ordbok* (NAOB) innebærer blant annet omstrukturering av artiklene, som i mange tilfeller er unødig dype og komplekse. En slik omstrukturering påvirker med nødvendighet definisjonene; lange, innsnevrende definisjoner favner færre belegg enn kortere, mer generaliserende definisjoner. I denne artikkelen vil jeg tematisere betydningsbeskrivelse sett som en relativ størrelse i forhold til betydningsstruktureringen. Lemmaet kan ikke beskrives før inndelingen i de ulike betydningene er foretatt, og således henger betydningsbeskrivelsen uløselig sammen med betydningsinndelingen. For eksempel bruker Bo Svensén (2004) de første åtte sidene av sitt kapittel om betydningsbeskrivelse i enspråklige ordbøker på betydningsinndelingen.

For litterære ordbøker, som NRO/NAOB, kan vi si at utgangspunktet for hver artikkel er en viss mengde sitater som vi anser som dekkende for bruken av dette ordet. Betydningene vi deler lemmaet inn i og betydningsbeskrivelsen som knyttes til hver betydning, skal til sammen beskrive lemmaet, helst uten overlapp og uten lakuner og slik at alle sitatene finner sin plassering. Samtidig skal definisjonen holdes på et slikt abstraksjonsnivå at nye belegg (på kjente betydninger) kan føyes til uten særlige endringer i betydningsbeskrivelsen.

1.1. Kort historikk

NAOB bygger altså på NRO og er både en revidering og en utvidelse av denne. Arbeidet med NRO startet i 1922, og NRO ble utgitt i fire bind fra 1937 til 1957. I 1995 kom to supplementsbind, i separat alfabet.

På slutten av 1990-tallet startet arbeidet med å digitalisere verket, slik at de to alfabetrekkene kunne spleises og arbeidet med revisjon og utvidelse starte. NAOB vil kun publiseres på Internett (ikke i bokform), og en viktig del av revisjonen er fornying av datastrukturene, fra massive ordboksspalter til en leksikografisk fundert struktur som skal vises i et brukervennlig grensesnitt.

Gitt tilstrekkelig finansiering publiseres NAOB i 2014. Utdrag fra NAOB som presenteres i denne artikkelen, er altså upublisert materiale og kan komme til å gjennomgå ytterligere endringer frem mot publiseringen.

1.2. Redaksjonen og det redaksjonelle arbeidet

Per sommeren 2012 består redaksjonen av prosjektleder, hovedredaktør, tre og en halv leksikograf, to fagredaktører, en prosjektkoordinator i 50 % stilling og en frilanser på timebasis (tilsvarende ca. 50 %). Vår lemmabestand er på ca. 250 000 artikler. Redaksjonsspråket er ikke lenger riksmål, men moderat bokmål.

To omstendigheter er sentrale for måten vi arbeider på i NAOB. Det ene er at vi går fra en (i sin tid) ren papirordbok og til en ren elektronisk ordbok. Elektronisk format betyr hyperlenking i stedet for statisk henvisning ved hjelp av betydningsnummer. Det andre er at størstedelen av innholdet i det nye verket er tradert fra det gamle. Termen *tradering* brukes gjerne med negative konnotasjoner i leksikografien, og det ofte med rette. Når den norske stat har valgt å skape et moderne norsk ordboksverk tradert fra et eksisterende verk, spiller naturligvis den økonomiske siden inn. Men det finnes også sterke faglige grunner. Når målet er et diakront, litterært ordboksverk over norsk språk som ikke er nynorsk, er NRO både fremste og største kilde. Problemene med *tradering* gjelder snarere for synkrona (nåtids)ordbøker, der man lett traderer leksikalsk materiale som ikke lenger er i bruk (Nilstun 2011:89). Ved prosjektstart for NAOB forelå det altså i overkant av 220 000 ordboksartikler, med betydningsbeskrivelser og belegg. Formen og strukturen på dette skal altså moderniseres, men innholdet føres i stor grad videre.

Problemene med henvisning til et sted senere i alfabetet, som da enda ikke er redigert, omgås, og så også problemene med at artikkelstrukturen i lenkemålets artikkel kan bli endret. Elektronisk lenking er dynamisk ved at det lenkes til en id og ikke til et betydningsnummer. Id-ene til de ulike betydningene forblir uendret selv om artikkelstrukturen kastes om på. Arbeidet kan da foreløpe på tvers av alfabetet, og man kan redigere artikler beslektet på ulike måter etter hva som i hvert tilfelle er hensiktsmessig.

Et ledd i moderniseringen er at det skal legges til en mengde nyord, lånord og ny terminologi.¹ To fagredaktører med bakgrunn fra encyklopediredigering har dette som spesialfelt og legger særlig vekt på realfag, naturfag og teknikk. Det å lære fagfolk å formidle innenfor leksikografiske rammer fremfor å la leksikografer famle i fremmede fagfelt har vist seg å være fruktbart. Ikke minst får verket et løft ved at realfagene er rikt dekket og konsekvent redigert.

1 Jf. <www.naob.no/Modernisering.html>.

2. Utgangspunktet, Norsk Riksmålsordbok

2.1. Betydningsbeskrivelse i NRO

Betydningsinndelingen i NRO har mange og differensierte nivåer. Inventaret av hierarkiske inndelingsmarkører fra øverste nivå til nederste er: 1) homografinndeling med romertall, 2) en grovinndeling med * som man særlig finner for preposisjoner, men hvis motivasjon for oss i redaksjonen er uklar. Derneft 3) en annen, større grovinndeling med store bokstaver, så 4) arabiske tall, 5) halvfete, små latinske bokstaver og så 6) ufetede, små latinske bokstaver. Videre skiller man ut det man kaller «nyanser og særtilfeller», en inndeling som befinner seg under definisjonsnivå. Kraftigste skille angis med 7) dobbel skråstrek, derneft 8) semikolon og til sist 9) enkel skråstrek (I,*A,1,a,a//,;,/). Enkel skråstrek brukes som «skille mellom eksempler og citater hvor ordets bruk og betydninger ligger i samme plan eller i noget så nær i samme plan» (NRO I, XIV). Sitater i sitatbolker adskilles alltid, og da med ett av disse tre tegn. Formuleringen av hva minste skille betegner, leser jeg som en motvilje mot å generalisere; man tar forbehold ved å aldri rett ut si at to belegg eksemplifiserer samme betydning av et lemma. Dette blir parallelt med oppfatningen om at synonymi ikke eksisterer. Den praktiske leksikografien kan ikke operere på et så lavt abstraksjonsnivå.

I NAOB er dette differensierte inndelingssystemet erstattet med betydningshierarkier som er bygget opp av arabiske tall alene (f.eks. 1.2). Homografmarkering har hatt som hovedfunksjon å gi alle artikler et unikt «navn», slik at man oppnår entydig henvisning. I elektroniske ordbøker settes det inn hyperlenke til rett lemma, eventuelt rett betydning eller rett uttrykk. Homografmarkering er dermed overflødig i ordbøker som ikke finnes i papirutgave, slik som NAOB. For inndelingen i mikrostrukturen etterstreber vi generelt en flatere struktur enn man finner i NRO. Mer

subtile skiller, som de som i NRO er markert med //, ; og /, er enten ikke nevnt, eller de nevnes i en kort kommentar og skaper altså ikke nye nivåer i strukturen.

Bo Svensén nevner i en fotnote (Svensén 2004:259) inndelingen av leksikografer i *splitters* og *lumpers*, der *splitters* deler opp i mange delbetydninger, mens *lumpers* slår sammen betydninger. NRO-redaktørene har vært *splittere*, og med det som utgangspunkt må vi som NAOB-redaktører foreta en del *lumping*. Resultatet håper vi vil være balansert når det gjelder disse to motpolene.

2.2. Noen eksempler

Overdreven dybde og kompleksitet forekommer naturlig nok særlig i de større ordboksartiklene. Å behandle slike eksempler er av plass- og oversiktshensyn vanskelig i tidsskriftformatet, og jeg vil derfor konsentrere meg om korte og enkle eksempler. Til illustrasjon er strukturen for verbet *rope* (NRO III,1194; VI,2195) gjengitt nedenfor, og de tre nederste nivåene er utelatt:

- 1a
- 1b a–d
- 1c a–b
- 1d
- 1e
- 1f
- 2
- 3a
- 3b a–b
- 3c
- 3d a–b
- 3e a–b
- 4

TEMATISKA BIDRAG

Til sammenligning er dette verbet beskrevet monosemt i *Bokmålsordboka* og *Den Danske Ordbog (råbe)*, og i *Svensk ordbok (ropa)* er det gitt én hovedbetydning og to nyanser. Både det diakrone og det litterære aspektet tilfører i vårt tilfelle betydninger, men antallet det opereres med i NRO, speiler ikke belegg-grunnlaget på noen god måte. Etter revidering står *rope* igjen med følgende struktur:

- 1
- 1.1
- 2
- 3
- 3.1
- 4

Studerer man NRO-artikler, ser man snart visse særtrekk ved betydningsbeskrivelsen (mine understrekinger). En gjenganger er definisjoner som ikke står seg særlig lenge:

juleferie

ferie i julen (særl. skoleferien 21. desember–9. januar)

For det første avhenger juleferiens start og slutt av hvilken ukedag julaften faller på, og for det andre harmonerer varigheten som her angis dårlig med dagens virkelighet. Den neste definisjonen (betydning 1b) beveger seg langt utover det språklige:

aubergine

1

a grønnsaksplante som hører til søtvierfamilien og stammer fra Asia, nå dyrket over hele verden; eggplante; lat. *solanum melongena*.

b frukt av denne plante, som i stekt eller gratinert stand ofte serveres sammen med sopp og tomat, røkt skinke ell. lign.:
modne, nattblå auberginer (M. Monsen Hus 19)

I det følgende eksempelet er det forsøkt å skille mellom dimensjonene tid og rom. Så vidt jeg kan se, er det ingenting i definisjonen i 1a som ikke også er sant for 1b. To uadskillelige begrepskjennetegn er fordelt på to ulike definisjoner. Verken i de anførte sitatene eller i andre ordbøker finnes det noe som underbygger et slikt skille, og dette må således regnes som tynn og høytflygende leksikografi.

timelig

1 a

a) som hører til tiden (mots. evigheten); som gjelder menneskenes jordiske tilværelse, livet her på jorden (mots. *evig, åndelig*); jordisk; verdslig:

timelige goder (1. Kor. 9,11)

dette samfunns timelige trivsel og velvære (Ibs. Samf. 195)

menighetens timelige vel (Hoel Arvestålet 8)

(det er) ikke ret ganske at forsømme det timelige (Kiell. Fort. 90)

det timelige gik likesom til ro. Selv tiden ophørte at være til (Scott Kild. 44)

(motstillet evig ell. åndelig:) det synlige er timeligt, men det usynlige evigt (2. Kor. 4,18)

der er magter i os, – evige eller timelige (B. B. SDv. II 292)

deres timelige og evige fordærvelse (B. B. SDv. I 29)

de timelige og evige spøragsmaal (Ibs. SV. XV 394)

(prestene) blev menighedens aandelige, men tillige dens timelige ledere (T. And. I 34)

(han) var i stor aandelig og timelig nød (B. Lie Overm. 9)

b) i uttr. *forlate det timelige dø.*

b som hører til, fremtrer i den endelige, fysiske, stofflige virkelighet; fysisk (1); legemlig (2); materiell (1): den timelige verden

Et annet særtrekk er at definisjonene ofte er skreddersydd til ett belegg. Definisjonen er da uttømmende for den gitte konteksten, men vil sjelden romme nye eksempler. Dette er eksempel på svak abstraksjon og er nedenfor illustrert med artikkelen **husvarme**, hvis definisjon i tillegg gjør noe så sjeldent som å røpe den videre handlingen i verket sitatet er hentet fra. Tilsvarende betydning er beskrevet i *Norsk Ordbok* (V,819), altså utgjør ikke sitatet et hapax i norsk litteratur. I NRO står det som eneste sitat som belegger sin betydning, og å la ett sitat alene avstedkomme en slik omfattende definisjon er ikke i tråd med praksis i NAOB. Opprettelsen av eget betydningsnummer er begrunnet, men ved revisjon av denne betydningen vil det heller vektlegges at betydningen er overført – det er snakk om en stemning, og definisjonen vil bli mindre avgrensende.

husvarme

[...]

2 fam. (fortrolighet, intimt forhold der oppstår som en virkning av) stadig samliv i samme hus, i et hjem, en husstand (særl. når det fører til forlovelse): *Cornelia*: «*Er det bare tilfeldig, fordi jeg bodde her i huset, at du er blitt gla i mig da?*» – *Evensen*: «*Husvarme mener du?*» (Heib. III 266)

3. Målet, NAOB

Både splitting i svært fine betydninger og innlemming av mer kulturelle eller habituelle faktorer (hvordan man tilbereder og serverer aubergine) som del av betydningsbeskrivelsen er sider ved NRO som ikke ønskes videreført til NAOB. Dette står vi fritt til å endre. I revisjonen tar vi med oss det gode, så som de litterære beleggene og også mye av den semantiske struktureringen, vi ønsker bare å legge oss på et noe høyere abstraksjonsnivå. For oss er

hovedbegrunnelsen for en grovere betydningsstrukturering at vi ønsker å være brukerorientert; gjenfinning og orientering i artiklene står som en ledestjerne, uten at dette er uforenlig med etterrettelighet for det semantiske. Det er som vi vet mange måter å strukturere en artikkel på (jf. Fjeld 1997:76–78; Nilstun 2011:26, 56–63). Praktisk leksikografi fordrer derfor i tillegg til kunnskaper om språk og teoretisk leksikografi også evne til kreativt arbeid.

3.1. Datastrukturer

Da NRO-bokspaltene ble optisk lest og digitalisert, ble dataene «presset» inn i en XML-struktur. Der må all informasjon klassifiseres, og det spesifiseres strenge syntaktiske regler. Man må da ha et bevisst forhold til hva som er hva i en artikkel.

De gamle ordbokspaltene har ingen «bakside», de har ingen underliggende struktur og er i grunnen ikke noe mer enn det vi ser. Utenom disse nevnte «inndelingsmarkørene» (som romertall, arabertall og bokstaver) opereres det i papirordboken NRO med få grafiske elementer. Det brukes for eksempel ikke innrykk, kulepunkter eller ledetekst, og linjeskift brukes bare ved nytt lemma. Ting flyter i hverandre og den rene definisjonen er ikke alltid lett å skille fra omkringliggende angivelser. Her trengte man ikke å ha et bevisst forhold til hva som utgjorde elementer i ordboksartikkelen helt ned på detaljnivå, for ikke å si at det var umulig, siden et slikt system bare kunne finnes i ens eget hode eller formulert på et stykke papir.

I spaltene til NRO klarer vi å identifisere betydningsbeskrivelsens start og slutt, men det er ikke alltid lett å utskille dens bestanddeler. I brukergrensesnittet som er utformet for NAOB, er de ulike elementene tydeligere adskilt og de har en «bakside»; det finnes en underliggende struktur (XML) som bærer systematikken. I denne strukturen må alle ønskede elementer som kan inngå i en artikkel identifiseres og navngis, i tillegg til at deres innbyrdes

relasjoner må spesifiseres. Gjennom dette blir det helt tydelig at betydningsbeskrivelse ikke er synonymt med definisjon, men at definisjonen er én av flere angivelser som inngår i betydningsbeskrivelsen.

3.2. Elementer i betydningsbeskrivelsen

I *Nordisk leksikografisk ordbok* (NLO) defineres de ulike bestanddelene i en ordboksartikkel og relasjoner som består mellom dem. Definisjonen står i en ekvivalensrelasjon til definiendum (NLO:92) og er kjerneelement i betydningsbeskrivelsen. Vi har i tillegg til definisjon valgt å ha et element som heter *betydnings-skiller*. Navnet på dette elementet er valgt som en forenkling av det som i NLO (81) heter *betydningsdifferensiator*. Dette elementet er foranstilt definisjonen og rommer fag- og stilmarkører, samt diverse avgrensninger av grammatisk art (f.eks. *refl.*; *særl. brukt i pres. pt.*; *særl. som vbsubst.*), men også bruksangivelser for f.eks. interjeksjoner, som vanskelig kan gis en definisjon om man legger ekvivalensprinsippet til grunn. Denne angivelsen vises i kapiteler:

tripp interj.

BRUKT FOR Å GJENGI LYDEN AV LETTE FOTTRINN

Etterstilt definisjonen har vi et element som heter *utdypning*, som i hovedsak viser relevante semantiske relasjoner som den aktuelle betydning inngår i, f.eks. *mots.* (antonymer); *t. forskj. fra* (kohyponymer); *jf.* (ord som inngår i mer upresise relasjoner til lemmaet).

Plasseringen av synonymymer i en slik inndeling er ikke entydig. Synonymi er en paradigmatiske relasjon, men den faller samtidig inn under ekvivalensprinsippet, som er bestemmende for definisjonen. Vi har latt ekvivalensprinsippet veie tyngst og plasserer synonymymer som del av definisjonen.

Disse tre angivelsene faller inn under betydningsbeskrivelsen.

Eksemlene skal primært illustrere bruk, men bidrar derigjennom også til betydningsbeskrivelsen.

3.3. Fra NRO til NAOB

Med adjektivet *ko-ko* (tidligere normert *koko*) som eksempel, en kort og oversiktlig artikkel, kan flere typiske trinn i overgangen fra NRO til NAOB anskueliggjøres.

koko [ko`kko], adj., ub., (etter eng. *cuckoo*, sm. ord som foreg.), brukt pred., fam., med sm. bet. som 1) 'gal, sprø': *abort! Jeg! Er du helt koko?* (Haslund, *Sammenbrudd*, 194). 2) 'full, påseilt': *før i tiden ble vi helt ko-ko på en halv Silver Tail* (Vik, *To akter*, 7).

Faksimile, adj. *koko* i NRO (VI,1586).

ko-ko adj.

BØYNING ubøyelig

UTTALE [ko`kko]

ETYMOLOGI etter eng. *cuckoo* 'gal', til *cuckoo* 'gjøk'; jf. interj. ko-ko

BETYDNING OG BRUK

MUNT. idiotisk; sprø

SITATER

- *denne spionasjen ender ... like kokko som hele historien begynte* (Farmand 1974/37/43/2)
- *før i tiden ble vi helt ko-ko på en halv Silver Tail* (Vik, *To akter* 7) | påseilet
- *abort! Jeg! Er du helt koko?* (Haslund, *Sammenbrudd* 194)
- *tekster om hverdagsliv og koko situasjoner* (aftenposten.no 07.08.2008)
- *[en] kokko problemstilling* (aftenposten.no 02.04.2009)

Artikkelen *ko-ko* i NAOB.

I NRO-artikkelen til adjektivet *koko* er det angitt to betydninger. Når man har valgt å opprette en egen betydning for belegget fra Vik, har man tatt med årsak som faktor i betydningsinndelingen – den beskrevde tilstand/oppførsel er resultat av alkoholpåvirkning. I revisjonen er alle sitatene behandlet som tilhørende samme betydning, og deler av den gamle definisjonen lagt til som en utdypning siden ginen *Silver Tail* nok ikke er så kjent. Sitatene er

plassert kronologisk. Videre stod det i den opprinnelige artikkelen at *ko-ko* ble brukt predikativt. Det viser seg at det også kan brukes attributivt, og dermed kan denne opplysningen fjernes og belegg for attributiv bruk føyes til. Klumpen av informasjon som finnes i NRO-artikkelen mellom lemmaet og betydning 1 er altså blitt systematisert og aktualisert.

Vår oppgave som NAOB-redaktører blir ofte å abstrahere, og generelt søker vi et sobrere uttrykk enn det man finner i NRO. Samtidig må ikke definisjonene bli for fattigslige. Hovmark (2012) er en nyttig bevisstgjøring av at også det prototypiske kan være en verdifull del av betydningsbeskrivelsen, selv om det der ikke er snakk om *differentia specifica*. I betydningsbeskrivelsen av *håndtrykk* er det angivelsen av denne foreteelsen/gesten som en hilsen som sterkest frembringer gjenkjennelse og skaper forbindelse mellom uttrykk og referent:

håndtrykk subst.

det å trykke noens hånd, ta noen i hånden (særl. som hilsen)

At et håndtrykk brukes som hilsen vil naturligvis også fremgå i sitater eller redaksjonseksempler, men da vil det ikke være eksplisitt at nettopp det er den prototypiske bruken. I en nettordbok må man også tenke på eventuell funksjonalitet som legges til grensesnittet, f.eks. minimert visning, der det særlig er eksempelmaterialet som undertrykkes.

3.3.1. Hva så med det atypiske?

Revidering uten for strenge rammer er en takknemlig oppgave. Det er som å språkvaske et godt og fyldig manus, men uten fare for å trække på noens tær. Alt som er korrekt og treffende får stå, det som er feilaktig, slett eller mangelfullt kan gjøres om eller fjernes, mens det som savnes føyes til. Som hovedregel blir alt sitatmateriale stående, og dette er ofte en stor utfordring i arbeidet med å

lage en grunnere struktur. En del eksempler vil falle utenfor en struktur der man legger vinn på en viss generalisering. Disse må enten få en egen betydning (da gjerne underordnet) eller de kan plasseres under den semantisk/strukturelt nærmeste betydningen med et foranstilt «jf. også» eller en etterstilt kommentar. Da blir ikke den belagte bruken underslått, samtidig som det formidles at bruken er noe uvanlig.

Avvik fra «malen» gjelder i enda større grad for uttrykk. I Harald Burgers monografi om fraseologi fremholdes *fasthet* som ett av kjennetegnene til uttrykk. Nyere forskning viser at denne fastheten bare er relativ; de færreste uttrykk utelukker leksikalsk variasjon (Burger 2010:19–28). Videre er det alltid rom for mer kreativ og tilfeldig endring av uttrykkene. Mulighetene her er ubegrenset produktive og ligger inherent i språkssystemet. Denne siden ved språket kan ikke holdes utenfor i en litterær ordbok.

I NRO er det som nevnt liten grafisk variasjon, både i informasjonsbærende og strukturerende funksjon. Særlig for behandlingen av uttrykk er dette en betydelig mangel ved NRO. I tilfellet *de(t) forløsende ord* er uttrykket blitt plassert i betydningsbeskrivelsen, kursivert og tilordnet status gjennom omteksten. I NAOB behandles uttrykk som en artikkel i artikkelen, i halvfet stil og med muligheter for etymologi, variantledd og en eller flere betydninger med betydningsbeskrivelse og eksempler. Uttrykket plasseres under den aktuelle betydning av lemmaet.

forløste henne. 3) litt., la komme til uttrykk; utløse: hans harme måtte forløses, noget måtte han slå i stykker (B. B., Fort., 335) | hun hørte hans siste skridt på stenhellen og nedad vejen, — da jik hun forløsning (B. B., Fort., 333); nu mest i adj. pr. pt. forløsende i utr. det forløsende ord det ord som gir det befriende og rette uttrykk for en almen følelse, en almen stemning ell. opfatning: der lød det forløsende ord! (Ibs., Folk., 95) | skomakeren finder det forløsende ord (Scott, Kild., 91); anden gang, vi tog fat, lød det forløsende smeld (Sverdr., N. Land II, 498) det vi alle hadde ventet på.

Faksimile, utdrag av artikkelen *forløse* i NRO (I,1224–1225).

3 **UTT.** la komme til uttrykk; utløse

SITATER

- *hans harme måtte forløses, noget måtte han slå i stykker* (B. B. Fort. 335)
- *hun hørte hans siste skridt på stenhellen og nedad vejen, — da fik hun forløsning* (B. B. Fort. 333)

UTTRYKK

de(t) forløsende ord

de(t) ord som gir det befriende og rette uttrykk for en allmenn følelse, stemning el. oppfatning

- *der led det forløsende ord!* (Ibs. Folk. 95)
- *skomakeren finder det forløsende ord* (Scott Kild. 91)
- Jf. også *anden gang vi tog fat, led det forløsende smeld* (Sverdr. N. Land II 496)

Utdrag av artikkelen *forløse* i NAOB.

I sitatet fra Sverdrup ovenfor er substantivet skiftet ut. Det synes klart at det er uttrykket *det forløsende ord* som er malen, men at man i den gitte kontekst valgte å bytte ut substantivet uten at dette er blitt et nytt uttrykk. I NAOB gir vi altså ingen særskilt behandling av slik bruk, men plasserer sitatet der vi mener det hører hjemme og gir en pekepinn om at eksempelet er atypisk. Løsningen med å la uttrykkets dominerende form stå fast og heller markere avvikende bruk finner vi også i *Den Danske Ordbog*. Jf. f.eks. uttrykket *lægge ansigtet i de rette folder* (under artikkelen *ansigt*), der sitatet som avviker noe fra malen, innledes med *varierer i form*.

Ser vi på fraseologien under ett, der fraseologi kjennetegnes ved egenskapene polyleksikalitet og fasthet (og således også omfatter kollokasjoner) (Burger 2010:14), vitner Fjelds beskrivelse av disse i norske ordbøker (Fjeld 2009:105–106) om en stemoderlig behandling. Betydningsbeskrivelsen skal ikke bare knyttes til enkeltord, men ofte til flerordsenheter.

3.4. Paradigmatiske relasjoner som del av betydningsbeskrivelsen

Som nevnt i kapittel 3.2 angir vi paradigmatiske relasjoner i et utdypningsfelt etter definisjonen. Angivelse av slike relasjoner kan støtte opp om eller tydeliggjøre det som angis i definisjonen. Slike distinksjoner griper ofte tilbake på kjennetegn angitt i definisjo-

nen, kjennetegn som til sammen utgjør et semantisk felt. Betrakter man f.eks. verb som uttrykker overrekkelse og eierskap, kan man sette opp kjennetegn som lovlig/lovstridig, tidsbegrenset/varig, med/uten gjenytelse, frivillig/ufrivillig, direkte/indirekte. Ulike kombinasjoner av disse kjennetegnene vil (i den grad de favner noe mulig eller vesentlig) være leksikalisert (Nilstun 2011:27). Naturligvis vil ikke alle kjennetegn nevnes i en definisjon og heller ikke alle beslektede ord ramses opp: Man velger de kjennetegn og henvisninger som er mest fremtredende, også som en bevisstgjøring og et glimt inn i en annen sammenstilling av språket enn den semasiologiske, som er svakt fundert i det semantiske, og over i det onomasiologiske, som befinner seg midt i det semantiske. Paradigmatiske relasjoner tjener som analyseverktøy for leksikografen i arbeidet med betydningsinndelingen (Svensén 2004:262–263), men kan også være et ganske pregnant element i betydningsbeskrivelsen (Svensén 2004:305ff).

Elektroniske ordbøker er ikke lenger så knyttet til alfabetet og åpner for en sterkere orientering mot ordnett-tanken der man mener det er formålstjenlig. Noen forenklete eksempler kan illustrere. Ved å henvise til *låne* i artikkelen til leie aksentueres det at det er en gjenytelse involvert, hvilket står sentralt i betydningen til leie.

leie (verb) få tidsbegrenset bruksrett til, mot betaling |
t. forskj. fra låne

Et lignende formål legger jeg til grunn i det neste eksempelet. Definisjonen av *kapitalintensiv* er en ganske direkte parafrase av lemmaet, mens jevnføringen med *arbeidsintensiv*, *arealintensiv*, *energiintensiv* på en pregnant måte får spisset hva som ligger i *kapitalintensiv*.

kapitalintensiv (adj.) som krever stor kapitalinnsats pr. produsert enhet | jf. arbeidsintensiv, arealintensiv, energiintensiv

Andre ganger kan et paradigmatiske beslektet ord angis nærmest for å forklare eksistensen av ordet som utgjør lemmaet. For noen tiår siden ville førsteleddet i et ord som *papirordbok* føles pleonastisk, og kanskje er det til dels fortsatt slik. Der *ordbok* før entydig refererte til ordbeskrivelser innenfor to permer, kan det nå også referere til et tilsvarende innhold i elektronisk format. Eksistensen av elektroniske ordbøker endrer da definisjonen av hva en ordbok er, og samtidig dukker også behovet opp for å kunne fastholde det som tidligere var den entydige referenten for *ordbok*. Et annet eksempel på et slikt «ord-triangel» basert på teknologisk utvikling er *telefon – mobiltelefon – huselefon/fasttelefon*. Disse nye ordene, *papirordbok* og *huselefon/fasttelefon*, må anses som transparente sammensetninger og er i den ettspråklige leksikografien primært interessante for registrerende ordbøker. Deres transparens gjør det mulig å la den paradigmatiske sammenstillingen alene utgjøre betydningsbeskrivelsen:

papirordbok (subst.) | t. forskj. fra elektronisk ordbok

4. Sammenfatning

Jeg har i denne artikkelen søkt å gi et innblikk i revisjonsarbeidet som gjøres med NRO frem mot 2014. Temaet *Betydningsbeskrivelse i nordiske ordbøker* treffer et sentralt punkt i det daglige arbeidet i NAOB-redaksjonen. Dybden og kompleksiteten man ofte finner i NRO-artikler gjør ikke bare orientering og gjenfinning vanskelig, de er i mange tilfeller vanskelig å begrunne semantisk. Vår utfordring er å ikke tippe over i motsatt retning og gi for grove strukturer og for fattig betydningsbeskrivelse.

Litteratur

Ordbøker

- Bokmålsordboka (2005) = Boye Wangensteen (red.): *Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok*. 3. utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Den Danske Ordbog* (2003–05). Bind 1–6. Ebba Hjorth & Kjeld Kristensen (hovedred.). København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal.
- NLO (1997) = Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet* (1966–). Oslo: Det Norske Samlaget.
- NRO (1937–95) = Trygve Knudsen og Alf Sommerfelt (red.): *Norsk Riksmålsordbok I–VI*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Svensk ordbok (2009) = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.

Annen litteratur

- Burger, Harald (2010): *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Fjeld, Ruth Vatvedt (1997): Definisjoner og betydningsinndelinger i Norsk Ordbok belyst ved artikkelen *fri*. I: Lars S. Vikør (red.): *Norsk Ordbok – nynorskens leksikografiske kanon?* Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, 76–82.
- Fjeld, Ruth Vatvedt (2009): Leksikografisk dokumentasjon av flerordsenheter i norsk. I: *LexicoNordica* 16, 103–118.
- Hovmark, Henrik (2012): Betydningsbeskrivelse og prototype-teori. I: *LexicoNordica* 19 (dette bind).

TEMATISKA BIDRAG

- Nilstun, Carina (2011): *Deutsch bekommen, kriegen, erhalten, geben. Eine vergleichende lexikalische Untersuchung als Grundlage der lexikografischen Wiedergabe*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo. <duo.uio.no/sok/work.html?WORKID=111995> (juni 2012).
- Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.

Carina Nilstun
leksikograf
Det Norske Akademis Store Ordbok
Kunnskapsforlaget ANS
Postboks 4432 Nydalen
NO-0403 Oslo
Carina.Nilstun@kunnskapsforlaget.no